

**КРАЩІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ ВИВЧЕННЯ ПРАВ
ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ *ФРН*
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСВІТНЬОГО КУРСУ *STAATSRRECHT*)**

Сергій РАБІНОВИЧ

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри конституційного права

Львівський національний університет імені Івана Франка

завідувач Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича

НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування

НАПрН України

м. Львів, Україна

В навчальних дисциплінах "Конституційне право" («Державне право»), що їх вивчають студенти українських та зарубіжних вишів, питома вага питань, присвячених правам людини, відмінна. Це зумовлене низкою чинників. В нашій державі серед останніх певну роль відіграє інерція пострадянського правового мислення, зосередженого на конституційному праві як праві державних інститутів та яке звикло бачити в правах людини передовсім політичні декларації. Варто звернути увагу й на складність розгляду низки питань взаємодії національного та міжнародного права та необхідність знайомства з практикою ЄСПЛ, без розуміння та урахування якої ефективно навчання конституційним правам людини практично неможливе. Зрештою, не слід виключати й небажання раз торкатися в початковому процесі «незручних» питань прямої дії конституційних гарантій.

Так чи інакше, але фактом є те, що в навчальних програмах провідних університетів України теми, присвячені конституційним правам людини, становлять приблизно від 0, 25 до 0,33% усіх тем курсу.

На протигагу цьому видається прикметним, що в університетах Німеччини співвідношення кількості цих тем із темами про формування та організацію державної влади становить 1 до 1. Необхідність та доцільність саме такого співвідношення зумовлює не тільки практичний бік питання (навички й "компетентності" у сфері практичного правознавства), а й наближеність розглянутих питань до життєвого досвіду й кола інтересів студентів.

Щодо українського суспільства, то з огляду на його перехідний характер і триваючий посттоталітарний транзит потреба утвердження у свідомості молодих правників базових засад конституційного ладу, серед яких чільне місце належить правам людини, є незаперечною.

Під таким оглядом вартує уваги досвід вишів Німеччини у викладанні державного (конституційного) права, *Staatsrecht*.

Насамперед слід зробити загальне застереження. Порівняльний аналіз місця прав людини в навчальних курсах конституційного (державного) права потребує врахування відмінностей у структурі юридичної освіти в різних країнах. Зокрема, в Німеччині курси *Staatsrecht I* та *Staatsrecht II* викладаються не в межах класичної моделі “бакалаврат–магістратура”, а як частина професійно орієнтованого державного треку під підготовку до *Erstes Staatsexamen* – першого державного юридичного іспиту, який є ключовою умовою доступу до традиційних юридичних професій (суддя, прокурор, адвокат).

Розгляньмо структуру навчального курсу *Staatsrecht* детальніше на основі офіційних академічних описів, які надають університети в Німеччині на своїх інтернет-сторінках.

Зазвичай ця навчальна дисципліна є базовою частиною юридичної освіти, яку викладають на I році навчання переважно, протягом двох семестрів. Відповідно, вона поділена на дві основні частини: *Staatsrecht I (Staatsorganisationsrecht)* і *Staatsrecht II (Grundrechte)*. Прикладами такого підходу є навчальні програми університетів Гетінгена (Georg-August-Universität Göttingen) і Регенсбурга (Universität Regensburg).

Поряд із цим, в деяких університетах (Eberhard Karls Universität Tübingen, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Universität Passau) існує розширена модель викладання *Staatsrecht*, в якій його вивчають уже протягом не двох, а трьох або й навіть чотирьох семестрів (*Staatsrecht III*). *Staatsrecht III* – це поглиблений курс, який включає спеціальні питання конституційного права.

Модуль *Staatsrecht I (Staatsorganisationsrecht)* охоплює питання структури та організації держави в Німеччині. За описами університетів Регенсбурга/Гетінгена, сюди входять також і взаємовідносини між національним правом і правом Європейського Союзу; методи конституційної інтерпретації та практики правозастосування. *Staatsrecht I* часто викладають у першому семестрі бакалаврату права та створює базу для подальшого вивчення публічного права^{1 2 3}

У другому семестрі часто викладають другий модуль державного права – *Staatsrecht II*, який має назву *Grundrechte* (Основні права) та дає

¹Georg-August-Universität Göttingen, *Staatsrecht I (Vorlesung)*

<https://www.uni-goettingen.de/de/536575.html> (accessed 9 March 2026).

² Georg-August-Universität Göttingen, *Staatsrecht II (Grundrechte)* <https://www.uni-goettingen.de/en/staatsrecht%2Bii%2B%28grundrechte%29/44371.html> (accessed 9 March 2026).

³ Universität Regensburg, Faculty of Law, Lehre – Öffentliches Recht (*Staatsrecht I / Staatsrecht II*) <https://www.uni-regensburg.de/rechtswissenschaft/oeffentliches-recht/eckhoff/lehre/index.html> (accessed 9 March 2026).

спеціалізовані знання з прав людини та їх гарантій у правовій системі Німеччини.

Курс Staatsrecht II – *Grundrechte* («основні права»), як він викладається в Georg-August-Universität Göttingen⁴ і подібних правничих факультетах. Це стандартна частина німецької юридичної освіти (продовження Staatsrecht I), орієнтована на основні права в Grundgesetz (Основному Законі).

Понижча типова структура (перелік тем) побудована на основі офіційних університетських описів тем, програмних напрямів та доступних навчальних матеріалів, які характерні для курсу *Staatsrecht II* (Grundrechte): 1). Вступ до Grundrechte (поняття, функція та значення основних прав у системі публічного права; історичний розвиток основних прав; місце Grundrechte у Grundgesetz (Основний Закон); 2). Джерела та норми основних прав (конституційні норми, що гарантують Grundrechte; міжнародні та європейські стандарти, зокрема ЄКПЛ); співвідношення Grundgesetz з правом ЄС; 3). Суб'єкти та обсяг захисту, обсяг і межі основних прав; 4). Захист основних прав (конституційна скарга (Verfassungsbeschwerde); інші способи захисту основних прав у федеральному Конституційному Суді; судові процедури та юрисдикція; 5). Аналіз особливостей захисту окремих фундаментальних прав і свобод (окремій свободі зазвичай присвячена окрема тема); 6). Обмеження Grundrechte (легітимні підстави для обмеження основних прав; принцип пропорційності (Verhältnismäßigkeitsprinzip); засоби забезпечування балансу між свободою та безпекою); 7). Методологія конституційного тлумачення (лексичний, історичний, систематичний та телеологічний підходи); Юридична аргументація у вирішенні справ щодо Grundrechte; 8). Прикладні кейси / практика (розгляд реальних конституційних справ; аналіз рішень Федерального Конституційного Суду; практичні вправи з тлумачення норм).

Зазвичай Staatsrecht I + II у Німеччині становить приблизно 220–300 годин загального студентського навантаження, з яких близько 60–80 год – аудиторні, 160–220 год, – самостійна робота. В Україні загальна кількість часу, відведеного на вивчення конституційного права – 180 академічних годин. З них права людини займають приблизно 50–70 годин; «Державні» теми – приблизно 110–130 годин.

Для оцінки практичних наслідків такої ситуації може становити інтерес ще одне порівняння: середня щорічна кількість судових рішень ЄСПЛ щороку проти Німеччини і проти України.

⁴ Georg-August-Universität Göttingen, Staatsrecht II (Grundrechte) <https://www.uni-goettingen.de/en/staatsrecht%2Bii%2B%28grundrechte%29/44371.html> (accessed 9 March 2026).

За даними ЄСПЛ за період 2014–2023 років (враховано всі види рішень, окрім більшості рішень про неприйнятність), щодо Німеччини Судом ухвалено загалом 6 279 рішень; тоді як щодо України за цей самий період загалом 52 871 рішення⁵⁶⁷. Середньостатистична кількість рішень ЄСПЛ проти України близько 5 287 рішень/рік, тоді як проти Німеччини це близько 628 рішень/рік. Таким чином, (за вказаний період і згідно з обраною методикою підрахунку) проти України ЄСПЛ щороку ухвалює приблизно в 8-9 разів більше рішень, ніж проти Німеччини.

Порівняння сум грошових компенсацій (справедливої сатисфакції), визначених у рішеннях ЄСПЛ відповідно, в його рішеннях щодо України і щодо Німеччини за період 2014–2023 років, свідчить, що щодо України загальна сума таких компенсацій становить близько €2,21 млрд, тоді як щодо Німеччини – близько €300 000. Середній розмір компенсації на одне рішення ЄСПЛ становить для України близько €42 000 на одне рішення, тоді як для Німеччини – €50 на одне рішення (у 800–900 разів менше). Різниця між середніми розмірами присуджених ЄСПЛ компенсацій у перерахунку на 1 млн населення Німеччини та України, становить 15 000 (!) разів.

Причини такої різниці полягають, зокрема (але не виключно), в тому, що кількість справ проти України значно більша. У ЄСПЛ щодо України є масові “*repetitive cases*” (особливо щодо невиконання рішень судів, умов утримання, тривалості проваджень). У 2014 р. ЄСПЛ у справах проти України була присуджена надзвичайно велика сума компенсацій, пов’язана з групою системних справ. Однак, навіть ураховуючи ту обставину, що стан вивчення прав людини в курсі конституційного (державного) права в цих державах це, безумовно, *не єдина*, хоча й важлива причина такої ситуації, наведені цифри дають привід серйозно замислитися над системним характером проблеми, а для українських вишів – над необхідністю змін у структурі навчальної дисципліни «Конституційне право».

⁵ Council of Europe, Committee of Ministers, Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights: 17th Annual Report 2023 (Council of Europe 2024) <https://edoc.coe.int/en/european-convention-on-human-rights/11835-supervision-of-the-execution-of-judgments-of-the-european-court-of-human-rights-2023-17th-annual-report-of-the-committee-of-ministers.html> (accessed 9 March 2026).

⁶ Council of Europe, Committee of Ministers, Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights: Annual Report 2024 (Council of Europe 2025) <https://www.coe.int/en/web/execution/annual-report-2024> (accessed 9 March 2026).

⁷ Council of Europe, Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights, Annual Reports on the Supervision of the Execution of ECtHR Judgments <https://www.coe.int/en/web/execution/annual-reports> (accessed 9 March 2026).